

100-lecie rejestracji Związku Towarzystw Gimnastycznych „Sokół” w Polsce

W listopadzie 2020 r. mija 100 lat od zatwierdzenia Statutu oraz rejestracji Związku Towarzystw Gimnastycznych „Sokół” w Polsce.

Po zakończeniu I wojny światowej największym wyzwaniem dla towarzystw sokolich stało się zjednoczenie oraz wyznaczenie nowych celów organizacji.

(...) Jedną tylko mamy przed sobą drogę, a droga ta iść musi ku przysparzaniu narodowi jak najwięcej jednostek zdrowych fizycznie i moralnie, czujących, co znaczy karność, jednostek, gotowych zawsze i wszędzie do obrony sztandaru polskości, świadomych swej siły opartej na związku, jednoczącym w sobie setki tysięcy druhów, równym przejętym duchem¹.

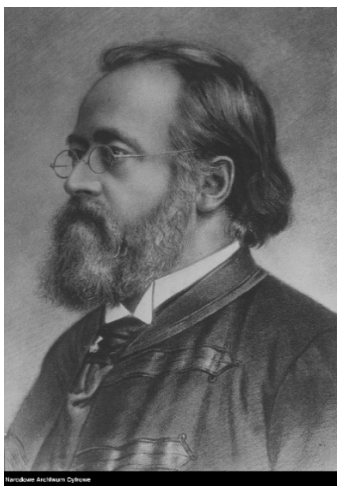
W „Odezwie do wszystkich gniazd sokolich” podkreślano, że obowiązkiem każdego Polaka jest współdziałać z całymi siłami przy budowie Zmartwychwstającej Ojczyzny. Najważniejszym zadaniem chwili jest powstanie silnej armii i stworzenie zasobnego skarbu. Całe Sokolstwo Polskie musi współdziałać przy spełnieniu tych zadań (...) rozpocząć przerwana pracę naszą pod niestarzejącym się hasłem: „W zdrowym ciele - zdrowy duch” i „Wszystko dla Ojczyzny”- tem hasłem, które wiodło całe generacje do jednego upragnionego celu: Wolnej Ojczyzny (...)².

W każdym z trzech zaborów towarzystwa sokole zjednoczone były w oddzielnych związkach. Sokolstwo mimo to uznawało się zawsze za jedną ogólnopolską organizację, stanowiącą dość zwartą wewnątrznie całość.

Związek Gimnastycznych Towarzystw Sokolich w Austrii powstał w 1892 r. na I Ogólnym Zlocie we Lwowie. Do Związku przystąpiło 46 gniazd. Siedziba Zarządu mieściła się we Lwowie. Prezesem Związku wybrano Tadeusza Romanowicza, sekretarzem Ksawerego Fiszerę.

¹ Sokół. Organ Związku Sokołów Polskich w Państwie Niemieckim, 1919, nr 2, s. 10.

² Przewodnik Gimnastyczny „Sokół”, 1919, nr 3, s.1.

Rysunek 1. Druh Tadeusz Romanowicz.

W 1893 r. założono Związek Sokołów Wielkopolski. Zjazd delegatów gniazd zwołano na 29 lipca 1893 r. do Poznania. Wybrano wtedy zarząd w składzie: Józef Krzymiński - prezes, Bernard Chrzanowski - wiceprezes oraz Wiktor Gładysz - naczelnik. W 1895 r., gdy Związek liczył 26 gniazd, zmieniono jego nazwę na: Związek Sokołów Polskich w Państwie Niemieckim, a prezesem wybrano Bernarda Chrzanowskiego. W zaborze rosyjskim „Sokół” nie mógł działać jawnie. W marcu 1906 r. zalegalizowany został Związek, a 29 lipca w Warszawie odbył się zjazd delegatów. Prezesem wybrano Lucjana Kobyłeckiego, a naczelnikiem został Karol Noskiewicz³.

Związek Sokolstwa Polskiego w Ameryce liczył 14 okręgów, 20 000 członków i na Walnym Zjeździe w Baltimore we wrześniu 1920 r. uchwalił nawiązanie ścisłej współpracy z Sokolstwem w Polsce i podjęcie działań mających na celu formalne złączenie ze Związkiem w ojczystym kraju⁴.

Związki sokole na ziemiach polskich pod zaborami były ze sobą zawsze w ścisłym porozumieniu. W Sokolstwie istniała jednolitość ideowa i organizacyjna, powstające gniazda bezpośrednio lub pośrednio brały wzory z „Sokoła Macierzy”. Nasuwała się konieczność powołania wspólnego organu, scalającego działalność wszystkich związków.

Gniazdo w Zakopanem, jako pierwsze, na Walnym Zgromadzeniu 18 lutego 1906 r. uchwaliło wniosek o zjednoczeniu całego Sokolstwa z trzech zaborów w jeden ogólny związek. Wniosek został przedstawiony Wydziałowi (Zarządowi) we Lwowie: (...) *Naród polski musi być jednolity, musi cały mieć jedną duszę, inaczej ją straci i przestanie być narodem (...)*⁵.

Wydział Związku we Lwowie postanowił dążyć do częściowego przynajmniej zrealizowania zasadniczej myśli, zawartej we wniosku, tj. do stałego porozumienia się wszystkich istniejących związków. Zdanie Wydziału podzielił XIV Zjazd Delegatów Sokolstwa Polskiego w zaborze austriackim, uchwalając w dniu 30 września 1906 r. następującą rezolucję: *Wydział Związku będzie*

³ A. Bogucki, *Towarzystwo Gimnastyczne "Sokół" na Pomorzu 1893-1939*, Bydgoszcz 1997, s. 36.

⁴ PG „Sokół” 1921, nr 6, s. 21.

⁵ M. Terech, *Mało znana karta dziejów Sokolstwa Polskiego*, Warszawa, 1938, s.4.

dążyć do utworzenia Komisji z reprezentantów wszystkich polskich związków sokolich (w Królestwie, w Poznańskim, w Galicji i w Ameryce), celem wzajemnego porozumienia się w sprawach wspólnych⁶. Wydział Związku we Lwowie 18 stycznia 1907 r. rozesłał do pozostałych trzech związków propozycję utworzenia wspólnej Komisji, która by, nie istniejąc formalnie i prawnie, była jednak regulatorem życia sokolego, gdziekolwiek ono jest i rozwija się i zwołania w tym celu zjazdu delegatów wszystkich związków do Krakowa w dniach 19 i 20 maja 1907 r. Dla utrzymania jedności trzy istniejące związki utworzyły organ nadrzędny tzw. Komisję Związków, zbierającą się w miarę potrzeb w Krakowie. Komisja działała w ścisłej konspiracji, gdyż ujawnienie groziło dużymi represjami, w związku z tym nie zachowały się żadne drukowane dokumenty z jej działalności. Protokoły z posiedzeń były spisywane w ściśle ograniczonej liczbie egzemplarzy, po jednym dla każdego Związku, który po zaznajomieniu się z postanowieniami powziętymi na posiedzeniu, niszczył je⁷. Regulamin, bardzo szczegółowy i obszerny, określał cele Komisji, jej skład (po trzech delegatów z każdego związku), terminy posiedzeń zwyczajnych (co dwa lata) oraz sposoby załatwiania spraw. Regulamin nadał Komisji oficjalną nazwę Komisja Związków Sokolstwa Polskiego. Przyjęła się nazwa nieoficjalna: Komisja Porozumiewawcza Związków Sokolstwa Polskiego, tzw. Komisja Porozumiewawcza⁸.

Podjęto decyzję o ujednoczeniu organizacji, regulaminów i przepisów porządkowych, musztry, podręczników, regulaminów dotyczących ćwiczeń gimnastycznych, stroju ćwiczebnego, strój tzw. uroczysty miał zostać odrębnym dla każdego związku.

21 czerwca 1914 r. odbyło się siódme z kolei posiedzenie Komisji, w którym uczestniczyli druhowie Biega, Panek, Rowiński i Turski ze Związku lwowskiego, Powidzki ze Związku poznańskiego oraz Kreczmar i Srokowski ze Związku warszawskiego. W spotkaniu wziął udział również Teofil Starzyński, prezes Związku Sokolstwa Polskiego w Ameryce. Polecono położyć jak największy nacisk na wykształcenie wojskowe swych członków i dążyć do zmian organizacyjnych w kierunku centralizacji⁹. Podjęto uchwały, że pod względem politycznym Sokolstwo powinno być jednomyślne i stać na straży polskości, realizować cele wojskowe, a wszystkie dotychczasowe związki powinny połączyć się w jedną organizację, tworząc Związek Powszechny Związków Sokolich z siedzibą w Warszawie. Organizacja na niższych szczeblach miała obejmować gniazda, jako jednostkę administracyjną wyższego rzędu- okręgi, następnie Związki Sokolstwa Polskiego i wreszcie Związek Związków Sokolich w Warszawie. Zaproponowano, aby Związek jednoczył wszystkie organizacje zajmujące się wychowaniem fizycznym, tj. samoistne zrzeszenia skautowe

⁶ Ibidem, s.5.

⁷ Ibidem, s. 3.

⁸ Ibidem, s.5.

⁹ Ibidem, s.11-12.

oraz wszelkie towarzystwa sportowe. Ze względu na szeroką pozasportową działalność „Sokoła”, tj. patriotyczną, kulturalną, towarzyską itp. zrezygnowano ostatecznie z tego projektu¹⁰.

Po zakończeniu wojny „Sokół” zaczął działać już w innej rzeczywistości. Podkreślano, że organizacja weszła w nową fazę rozwoju i w związku z tym niezbędne są działania mające na celu wdrożenie zmian organizacyjnych. Planowano zorganizowanie szeregu zjazdów i narad w celu połączenia wszystkich istniejących związków sokolich w jeden ogólnopolski związek, ułożenie nowego statutu, wprowadzenie nowszych systemów ćwiczeń itp.¹¹.

Na Walnym Zgromadzeniu „Sokoła – Macierzy” we Lwowie w 1918 r. ponownie nawoływano do połączenia się całego Sokolstwa polskiego w jedną organizację¹².

Głównym celem, jaki przyświecał sokolej pracy było wywalczenie niepodległości Ojczyzny. Stwierdzono, że Sokolstwo spełniało dotąd świetnie i chlubnie swoje zadania na użytek Polski, a w nowej rzeczywistości otworzyło się szerokie pole do dalszej ważnej pracy. Organizacja powinna przede wszystkim objąć całość wychowania fizycznego młodzieży i starszych¹³.

Na Zjeździe Okręgu I Sokolstwa, który odbył się 23 marca 1919 r. w Krakowie, obradowano nad zadaniami i nowymi celami „Sokoła”. Podjęto uchwały o dążeniu do zjednoczenia sokolich organizacji i utworzeniu ze wszystkich trzech byłych zaborów Związku Sokolstwa Polskiego z siedzibą w Warszawie. Podkreślano, że naczelnym zadaniem „Sokoła” jest sprawa wychowania fizycznego, ze szczególnym uwzględnieniem wychowania fizycznego młodzieży. Sokolstwo miało współdziałać przy odbudowie państwowości polskiej oraz przyczyniać się do zatarcia różnic dzielnicowych. Stwierdzono, że należy dążyć do rozbudzenia działalności poszczególnych gniazd i uzyskania na to odpowiednich środków i funduszy. Postulowano skupić się na podniesieniu wykształcenia kadry nauczycielskiej przez organizowanie fachowych kursów. Omawiano sprawę restytucji gniazd, odszkodowań za wojenne zniszczenia budynków i sprzętu oraz kwestię uczestnictwa Sokołów w byłych Legionach¹⁴.

Jednym z głównych inicjatorów połączenia związków sokolich był Stanisław Biega. Z jego inicjatywy zwołany został do Warszawy na dzień 13 kwietnia 1919 r. zjazd delegatów wszystkich trzech związków. W Uchwale zdecydowano o połączeniu trzech związków z byłych zaborów. Prace nad zjednoczeniem powierzono Wydziałowi Międzyzwiązkowemu, w skład którego wchodziło po trzech przedstawicieli dotychczasowych związków pod przewodnictwem dra Bernarda Chrzanowskiego.

Planowano podział dzielnic na okręgi. Związek Wielkopolski podzielił się na 4 dzielnice: wielkopolską, pomorską, górnośląską, wychodźstwo, obejmujące gniazda w Brandenburgii,

¹⁰ PG „Sokół” 1919, nr 3, s. 10-12.

¹¹ Kurjer Warszawski 1919, nr 88- wyd. poranne, s. 5.

¹² PG „Sokół” 1919, nr 4, s.16.

¹³ PG „Sokół” 1919, nr 6, s. 22.

¹⁴ PG „Sokół” 1919, nr 4, s.16.

Westfalii i Nadrenii. Królestwo miało utworzyć dzielnicę mazowiecką. Związek Małopolski miał rozpaść się na dwie dzielnice z siedzibami we Lwowie i Krakowie. W ścisłym zespole z tym Związkiem miał zostać Związek Sokołów Polskich w Ameryce. Jednostką podstawową w organizacji zostało nadal towarzystwo (gniazdo). Miało ono spełniać wszystkie czynności programowe zmierzające do podniesienia sprawności cielesnej narodu. Zarząd okręgu powinien wspierać gniazda. Dzielnicą miała spełniać zadania dotychczasowych związków. Zjazdy dzielnicowe miały być władzą stanowiącą i kontrolną. Dzielnice miały być autonomiczne co do ustaw i regulaminów. Najwyższą władzą ustawodawczą był zjazd przedstawicieli okręgów i dzielnic¹⁵.

Dnia 8 czerwca 1919 r. w sali posiedzeń Związku Polskich Gimnastycznych Towarzystw Sokolich we Lwowie przeprowadzono „Ankietę w sprawie zadań i celów Sokolstwa polskiego i w sprawie jednolitej organizacji całego Sokolstwa polskiego w celu stworzenia Związku, obejmującego całą ziemię polską”¹⁶.

Dnia 22 czerwca 1919 r. zebrał się w Warszawie delegaci związków sokolich wszystkich trzech zaborów, celem utworzenia jednego wspólnego Związku Polskich Towarzystw Gimnastycznych¹⁷. Zebranie Wydziału Międzyzwiązkowego Sokolstwa Polskiego miało miejsce w sali zebrań Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Warszawie. Uczestniczyli w nim druhowie: Kazimierz Czarnik, Aleksander Małaczyński, Stanisław Rowiński z Małopolski; Władysław Kulczyński, Eugeniusz Piasecki, Tadeusz Powidzki z Wielkopolski; Stanisław Biega, J. Rudziński, Konstanty Srokowski z b. Królestwa Polskiego; goście druhowie Leon Krobicki z Zakopanego, Stanisław Olszewski z Warszawy, Emil Rauer z Warszawy, Stanisław Szczepkowski z Warszawy, Józef Rajmund Schmidt z Tarnopola, Leonard Tarnawski z Przemyśla oraz dh Wolański z Warszawy. Opracowanie statutów i regulaminów powierzono powołanemu Sekretariatowi.

W obszernej dyskusji nad kwestią organizacji Związku zgodzono się na następujące jednostki administracyjne: towarzystwo, okręg, dzielnica, związek. Towarzystwo posiadać miało samodzielność administracyjną. W projekcie ustroju okręgu uwzględniono radę. W myśl projektu Stanisława Biegi w dzielnicach odbywać się miały zebrania przedstawicieli poszczególnych towarzystw¹⁸.

¹⁵ PG „Sokół” 1920, nr 10/11, s. 34.

¹⁶ PG „Sokół” 1919, nr 7/8, s.30.

¹⁷ PG „Sokół” 1919, nr 6, s. 22.

¹⁸ PG „Sokół” 1919, nr 7/8, s.33.

Rysunek 2. Jubileusz Towarzystwa Gimnastycznego "Sokół" w Poznaniu.1926. Bernard Chrzanowski (pierwszy rząd szósty z prawej).

Dnia 12 września 1919 r. odbyło się w Warszawie pod przewodnictwem dra Bernarda Chrzanowskiego z Poznania kolejne posiedzenie Wydziału Międzyzwiązkowego gniazd sokolich, celem utworzenia jednego Związku. W posiedzeniu brali udział przedstawiciele Związku Małopolskiego drухowie Czarnik ze Lwowa, Rowiński z Krakowa, ze Związku Wielkopolskiego drухowie Langie, Piasecki, Powidzki z Poznania oraz ze Związku b. Królestwa drухowie Rudziński, Biega oraz Terech. Zatwierdzono przygotowanie projektu ustawy dla Związku ogólnopolskiego oraz rozpatrzono projekty regulaminów dla poszczególnych okręgów i dzielnic. Drużyny młodzieżowe organizowane miały być wg zasad skautowych, przy współpracy z harcerstwem na zasadach autonomii obu organizacji. Rozważano kwestie organizacyjne, tj. podział na okręgi i dzielnice, a także sprawy strojów i odznak¹⁹. Organizacje sokole z trzech zaborów miały różne stroje.

12 października 1919 r. Wydział Międzyzwiązkowy zatwierdził przygotowane statuty a Sekretariat miał zająć się doprowadzeniem do legalizacji organizacji przez władze²⁰.

Statuty zostały opracowane i złożone wraz z podaniem o legalizację w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych w grudniu 1919 r. Opieszałość Ministerstwa w kwestiach rejestracji zmusiła Sekretariat do interwencji u Prezesa Ministrów. Na konferencji Ministerstwa Spraw Wojskowych postawiony został zarzut, że „Sokół” chce wkraczać w kompetencje instytucji wojskowych, gdyż we wzorowym statucie jest mowa o tzw. „wyćwiczeniu wojskowym członków”. Sekretariat wyraził zgodę na zamianę kwestionowanych słów na „ćwiczenia stosowane” i poprawione w ten sposób statuty ponownie złożono w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych²¹.

Na następnym zebraniu Wydziału Międzyzwiązkowego 28 lutego 1920 r. poinformowano o wniesieniu Statutu Związku do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych²².

¹⁹ PG „Sokół” 1919, nr 10, s. 44.

²⁰ Sokół Małopolski, 1932, nr 1-2, s. 7-8.

²¹ M. Terech, *Zarys Dziejów Sokolstwa Polskiego*, Warszawa: Związek Towarzystw Gimnastycznych "Sokół" w Polsce, [1932], s. 33.

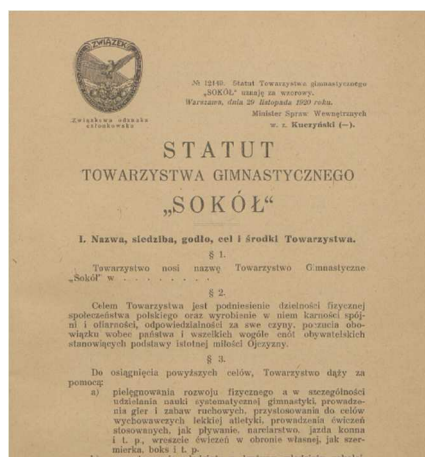
²² Sokół Małopolski, 1932, nr 1-2, s. 7-8.

Podczas kolejnego posiedzenia Wydziału Międzyzwiązkowego, które odbyło się 16 maja 1920 r. w Warszawie, podejmowano starania mające na celu zatwierdzenie statutu wzorowego dla gniazd oraz o stopniowym organizowaniu dzielnic i okręgów według nowych statutów²³.

Dyskutowano również nad organizacją zlotów dzielnicowych oraz Zlotu Ogólnego w Warszawie²⁴. Wydarzenia zbrojne roku 1920 opóźniły sprawę rejestracji organizacji. W szeregi armii wstąpiło wielu członków „Sokoła”. W Warszawie zarejestrowało się ponad 550 druhów i 200 druhen, gotowych walczyć z bronią w rękę z wrogiem. Staraniem Komisji Wykonawczej I Okręgu „Sokoła” uchwalono założyć tzw. „osobną gospodę ruchomą dla żołnierza ochotnika na froncie”, na której czele stanęła druha Jadwiga Krużanka. Akcją aktywnie wspierały druhy Zofia Pieńkowska i Gabriela Olejniczakówna²⁵.

Sekretariat Wydziału Międzyzwiązkowego rozesłał w początku listopada 1920 r. do zarządów gniazd pismo, w którym poinformował o przyjęciu Statutu oraz rejestracji Związku²⁶.

Zgodnie z postanowieniem Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z dnia **29 listopada 1920 r.** Związek Towarzystw Gimnastycznych „Sokół” w Polsce został wpisany do rejestru stowarzyszeń i związków²⁷.

Rysunek 3. Statut Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” 1920 (źr. Polona).

W Statucie Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” określono główny cel Towarzystwa, którym było *podniesienie dzielności fizycznej społeczeństwa polskiego oraz wyrobienie w niem karności spójni i ofiarności, odpowiedzialności za swe czyny, poczucia obowiązku wobec państwa i wszelkich w ogóle cnót obywatelskich stanowiących podstawy istnej miłości Ojczyzny (...). Towarzystwo podejmuje wszelkie niesprzeciwiające się prawu działania i prace, skierowane ku rozpowszechnieniu jego idei i wprowadzeniu w życie jego zadań*²⁸.

²³ PG „Sokół” 1920, nr 6, s.1.

²⁴ Sokół Małopolski, 1932, nr 1-2, s. 7-8.

²⁵ Przegląd Sokoli, 1921, nr 1, s.14.

²⁶ Ibidem, s.2.

²⁷ PG „Sokół” 1921, nr 1/ 2, s. 6.

²⁸ §2.,§3. Statutu Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”, Warszawa 1920.

Związek utworzono w celu skuteczniejszego osiągnięcia celów i wypełniania zadań przez Towarzystwa²⁹. Według Statutu Związku Towarzystw Gimnastycznych „Sokół” w Polsce, Związek miał na celu podniesienie sprawności fizycznej oraz wyrobienie w społeczeństwie karności i ofiarności, odpowiedzialności za swe czyny, poczucia obowiązku wobec Państwa, zdolności do obrony granic Rzeczypospolitej i wszelkich w ogóle cnót obywatelskich³⁰.

Cele gniazd i Związku były podobne. Związek przyjął dodatkowo zadanie wyrobienia *zdolności do obrony granic i całości Rzeczypospolitej*. Działalnością Związku kierowała Rada, Zarząd i Przewodnictwo. Zarząd w granicach statutów, regulaminów i uchwał Rady kierował całą działalnością Związku. Zarząd składał się z członków Przewodnictwa oraz przedstawicieli dzielnic, po trzech z każdej.

Związek posiadał osobowość prawną. Członkiem Związku mogło być każde towarzystwo gimnastyczne, zarówno w kraju jak i na obczyźnie, które przyjęło Statut. Władzą gniazda sokolego było Walne Zgromadzenie i Zarząd.

Walne Zgromadzenie musiało być zwoływane przynajmniej raz do roku, w miesiącach styczniu lub lutym, dla zatwierdzenia rocznego sprawozdania i bilansu oraz uchwalenia budżety na rok następny. Walne Zgromadzenie wybierało prezesa gniazda, jego zastępcę, członków Zarządu, Komisji Rewizyjnej, Sądu Honorowego i delegatów do okręgu. Sprawami gniazda kierował Zarząd, który w swych działaniach i postanowieniach powinien przestrzegać przepisów Statutu, regulaminów i uchwał Walnego Zgromadzenia. Zarząd składał się z prezesa, zastępcy i członków w liczbie przynajmniej sześciu. Do Zarządu wchodził także członek Naczelnictwa (naczelnik, gniazdowa naczelniczka Sokolic i instruktor Stałych Drużyn Sokolich). Zarząd wyznaczał z pomiędzy siebie sekretarza, skarbnika, gospodarza, kierownika sekcji oświatowej i kierowników innych działów. Prezes był przewodniczącym Zarządu oraz reprezentował gniazdo na zewnątrz³¹.

Związek dzielił się na okręgi i dzielnice. Okręg składał się z kilku lub kilkunastu gniazd sokolich, których siedziby leżały w pobliżu i stanowiły oddzielną pod względem majątkowym jednostkę prawną. Sprawami okręgu zarządzały Rada i Zarząd powstałe z wyborów. Rada składała się z członków Zarządu okręgowego i z delegatów gniazd, do okręgu należących. Rada decydowała o wszystkich wewnętrznych sprawach okręgu i kontrolowała czynności Zarządu. Zarząd okręgu składał się z prezesa, jego zastępcy i 9 członków. Do Zarządu wchodził również naczelnik okręgu oraz okręgowa naczelniczka Sokolic i okręgowy inspektor Stałych Drużyn Sokolich. Zarząd w granicach statutów, regulaminów i uchwał Rady okręgowej, kierował sprawami i pracami okręgu oraz wykonywał zlecenia i rozporządzenia Władz dzielnicowych.

²⁹ §1. Statutu Związku Towarzystw Gimnastycznych „Sokół” w Polsce.

³⁰ PG „Sokół”, 1921, nr 1/ 2, s. 4.

³¹ M. Terech, *Polityka wewnętrzna organizacji sokolstwa polskiego*, Warszawa, 1933, s.15-17.

Kilka okręgów graniczących ze sobą tworzyło dzielnicę. Granice dzielnic wyznaczał Zarząd Związku. Ustrój dzielnicy był analogiczny z ustrojem okręgu. Dzielnicę posiadała Rada, Zarząd, Naczelnictwo i Przewodnictwo. Do Rady należeli członkowie Zarządu i Przewodnictwa, prezesi i wiceprezesi okręgów, delegaci gniazd, należących do dzielnicy. Zarząd składał się z delegatów okręgów i z członków Przewodnictwa³².

Podstawową jednostką organizacji sokolej było towarzystwo (gniazdo). (...) *Prawidłowy i sprężysty bieg życia sokolego jest tym czynnikiem, który w lwiej części stanowi o wartości sokolstwa. Gdy gniazda żyją, a nie wegetują tylko, gdy panuje w nich rzetelny duch sokoli, wtedy spełniają one chętnie swe obowiązki względem Związku (...)*³³. Gniazdo było stowarzyszeniem samodzielnym, istniejącym na mocy własnego statutu. Wcześniej przepisy prawne, określające sposób powstawania gniazd oraz ich prawa i obowiązki względem władz państwowych, były na terenie każdego z trzech zaborów odmienne. Sprawy stowarzyszeń uregulowała i ujedynoliciła Ustawa o stowarzyszeniach z dnia 27 października 1932. Według niej, gniazdo sokole, które wyraziło chęć przynależności do Związku, powinno zostać wpisane przez władze wojewódzkie do rejestru stowarzyszeń³⁴.

„Sokół” miał być organizacją ponadpartyjną, skupiającą członków różnych przekonań politycznych, jednak opartych na gruncie narodowym polskim. Wymagano od członków, aby nie uprawiali polityki wewnątrz organizacji, a w swych wystąpieniach politycznych po za Towarzystwem, postępowali zawsze zgodnie z etyką „Sokoła”³⁵. Członkiem „Sokoła” mógł zostać każdy Polak obojga płci w wieku powyżej lat 18, nieposzlakowanej opinii. Kandydat musiał złożyć Zarządowi gniazda pisemne zgłoszenie swej kandydatury wraz z poręką dwóch członków gniazda³⁶.

Wydział Międzyzwiązkowy przekształcił się w Zarząd Związku, z prezesem Bernardem Chrzanowskim na czele i wiceprezesami Stanisławem Biegą i Kazimierzem Czarnikiem. W skład Zarządu miało wejść po trzech przedstawicieli z każdej dzielnicy. Powołano również Przewodnictwo Związku. Z tej okazji dnia 11 grudnia 1920 r. w sali Warszawskiego Towarzystwa Wioślarskiego odbyła się uroczysta Akademia, w której poza członkami „Sokoła” wzięli liczny udział przedstawiciele władz państwowych i wojskowych oraz delegaci stowarzyszeń sportowych i społecznych. Przemówienia wygłosili druhowie Zamorski „O ideałach obywatelskich Sokolstwa”, Tarło „O zadaniach wychowania fizycznego” oraz Biega „O konieczności zrozumienia przez społeczeństwo potrzeby wychowania cielesnego i o poparciu, jakiego „Sokół” ma prawo spodziewać

³² Ibidem, s.20-31.

³³ Ibidem, s.5.

³⁴ Ibidem, s.10.

³⁵ Ibidem, s. 4.

³⁶ Ibidem, s.6.

się od tegoż społeczeństwa”. Następnie zabrali głos przedstawiciele władz i delegaci, podkreślając dotychczasową działalność Towarzystwa oraz jego znaczenie w nowej rzeczywistości³⁷.

Rysunek 4. Związkowa odznaka członkowska (źr. Polona).

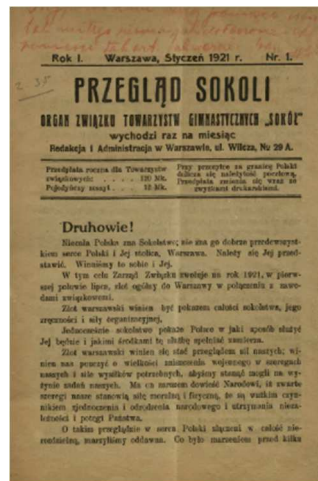
Pierwsze posiedzenie Zarządu odbyło się 12 grudnia 1920 r.³⁸. Uczestniczyli w nim druhowie Biega, Chełmicki (w zastępstwie Noskiewicza), Maksyś, Rauer, Rudziński, Terech, Tarło-Maziński, Zdziechowski, przedstawiciele dzielnic: druhowie Czarnik ze Lwowa, Karney z Dzielnicy Krakowskiej, Chrzanowski, Jan Fazanowicz, Maćkowiak, Powidzki z Dzielnicy Wielkopolskiej. Zorganizowanie wydziału gimnastycznego, sporządzenie wzorów strojów i sztandarów oraz wykonanie pieczęci powierzono Przewodnictwu Związku. Strój sokoli przyjęto według dawnych uchwał Wydziału Międzyzwiązkowego. Stwierdzono, że szpilka przytrzymująca kokardę i pióro przy czapce jest monopolem Związku. Uchwalono dokonać ostatecznej redakcji regulaminów przyjętych przez Wydział Międzyzwiązkowy, a następnie rozesłać je wraz ze wzorami legitymacji, kwestionariuszy itp. poszczególnym gniazdom, okręgom i dzielnicom. Podjęto decyzję o organizacji Złotu w Warszawie w 1921 r. oraz o wydawaniu centralnego organu sokolego w Warszawie od stycznia 1921 r. pod nazwą „Przegląd Sokoli”³⁹. Wychodził on do marca 1924 r. Od kwietnia 1924 r. na mocy porozumienia z Dzielnicą Małopolską, jej organ Przewodnik Gimnastyczny „Sokół” stał się organem Związku. Wydawnictwo zostało przeniesione do Warszawy i przeszło na własność Związku⁴⁰.

³⁷ Przegląd Sokoli, 1921, nr 1, s.15

³⁸ Ibidem, s.3.

³⁹ Sokół Małopolski 1932, nr 1-2, s. 7-8.

⁴⁰ M. Terech, *Zarys...*, s. 33.

Rysunek 5. Przegląd Sokoli. 1921, nr 1 (styczeń). Źr. Małopolska Biblioteka Cyfrowa.

Projekt podziału gniazd sokolich według ich przynależności do okręgów przyjęty został przez Przewodnictwo Związku we Lwowie jako substrat do obrad Zjazdu delegatów⁴¹.

Posiedzenie Przewodnictwa Związku odbyło się 20 grudnia 1920 r., na którym to uchwalono powołanie komisji, które miały przygotować Zlot. Zorganizowanie komisji skarbowej powierzono druhom Rudzińskiemu i Zdziechowskiemu, komisji gospodarczej druhom Maksysiowi, Lisowskiemu, Rauerowi i Terechowi. Do wydziału gimnastycznego miało wejść po jednym przedstawicielu z każdej dzielnicy⁴².

Dawny Związek Małopolski został podzielony na dwie dzielnice: Małopolską z siedzibą Zarządu we Lwowie i Krakowską z siedzibą w Krakowie. Do Dzielnicy Krakowskiej dołączono Okręg Zagłębia Dąbrowskiego. Związek w Państwie Niemieckim podzielono na trzy dzielnice: Wielkopolską- z siedzibą w Poznaniu, Pomorską- z siedzibą w Grudziądzu i Śląską -z siedzibą w Katowicach. Do Dzielnicy Wielkopolskiej przydzielono gniazda Okręgu Kaliskiego. Z gniazd byłego Królestwa Polskiego, po odłączeniu okręgów Dąbrowskiego i Kaliskiego oraz gniazd na Wileńszczyźnie i Kresach Wschodnich utworzono Dzielnicę Mazowiecką z siedzibą Zarządu w Warszawie⁴³.

Gniazda polskie we Francji, Belgii i Holandii przystąpiły do Związku, tworząc tzw. Dzielnicę we Francji. W 1931 r. Dzielnica odłączyła się od Związku w Polsce i utworzyła samodzielny Związek, uznając jednak Związek macierzysty, jako zwierzchniczy⁴⁴.

Zarząd Tymczasowy powiadomił o powstaniu Związku wszystkie Związki Sokole Słowiańskie, Związki Gimnastyczne Francuski i Belgijski oraz Międzynarodową Unię Gimnastyczną, zgłaszając przystąpienie do tej ostatniej.

⁴¹ PG „Sokół” 1921, nr 1/ 2, s. 2.

⁴² Przegląd Sokoli 1921, nr 1, s.5-6.

⁴³ M. Terech, *Zarys...*, s.34.

⁴⁴ M. Terech, *Sokół u narodów słowiańskich*, Warszawa 1933, s. 12.

Pierwsze wystąpienie Związku miało miejsce na Zlocie gimnastyków francuskich w Lille w 1921 r. W skład Delegacji weszli Stanisław Biega, Edward Kubalski oraz dwóch członków VII Dzielnic⁴⁵.

W dniach 8-10 lipca 1921 r. odbył się VI Zlot Związkowy Sokolstwa Polskiego w Warszawie⁴⁶. Ogromne zasługi dla zjednoczenia Sokolstwa i organizacji Zlotu miał Stanisław Biega⁴⁷. Słowa Zlotowej Odezwy Przewodnictwa Związku: „Nie cała Polska zna Sokolstwo.. nie zna go przede wszystkim serce Polski i Jej Stolica Warszawa..” „Należy się Jej przedstawić. Winniśmy to sobie i Jej...”, stały się związkowym zawołaniem⁴⁸.

Według słów prezesa Bernarda Chrzanowskiego miał to być Zlot *dla samych siebie, miał to być zlot nie huczny, lecz serdeczny, ot taki najukochańszy, powstały z wyjątkowego mozołu, na przekór przeciwnościom, z potężnej miłości dla sprawy; zlot, który by w tym pierwszym roku Polski, połączonej nawet już i ze Śląskiem, po raz pierwszy młodzież polską zgromadził w Warszawie...* Zlot warszawski miał być manifestacją jedności Sokolstwa oraz miał na celu pokazanie społeczeństwu roli organizacji w nowej rzeczywistości⁴⁹. Główne uroczystości zlotowe miały miejsce w sali Filharmonii. Na placu wyścigowym mokotowskim odbyły się ćwiczenia publiczne. Pokazy gimnastyczne miały bardzo wysoki poziom i wywołały zachwyt publiczności. Zlot zakończyło spotkanie towarzyskie w ogrodzie pałacowym Zamoyskich zorganizowane przez Prezesa Komitetu Zlotowego hr. Adama Zamoyskiego, w którym uczestniczyli licznie delegaci organizacji sokolich wraz z przedstawicielami różnych instytucji. W uroczystości wzięli udział min.: J.E. ks. kardynał Aleksander Kakowski w otoczeniu duchowieństwa, marszałek Wojciech Trąmpczyński, minister spraw wojskowych generał Kazimierz Sosnkowski, wiceminister Eugeniusz de Henning Michaelis, gen. Jan Jacyna, adiutant naczelnika państwa płk. Bolesław Wieniawa-Długoszewski, prezydent Piotr Drzewiecki, prezes rady miejskiej Ignacy Baliński, zastępca ministra zdrowia dr Zdzisław Lachowicz, gen. Józef Leśniewski, mecenas Antoni Osuchowski, wielu przedstawicieli Sokolstwa z różnych części Polski oraz z zagranicy oraz liczni przedstawiciele organizacji społecznych i prasy.

⁴⁵ M. Terech, *Zarys...*, s.36.

⁴⁶ *Przegląd Sokoli* 1921, nr 7, s. 4.

⁴⁷ „*Ziemia Przemyska*” 1923, nr 1, s. 1.

⁴⁸ PG „*Sokół*” 1921, nr 6, s. 21; *Przegląd Sokoli* 1921, nr 1, s.1.

⁴⁹ PG „*Sokół*” 1921, nr 8/9, s. 34.

Rysunek 6. [Kozłówka 3. Pałac. Zlot Polskiego Towarzystwa Gimnastycznego "Sokół"].
Źr. Biblioteka Cyfrowa Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie.

Rysunek 7. [Kozłówka. Kaplica pałacowa. Msza św. z okazji Zlotu Polskiego Towarzystwa Gimnastycznego "Sokół"].
Źr. Biblioteka Cyfrowa Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie.

Dr Aleksander Małaczyński podkreślał wiele wzruszających chwil dla Sokolstwa: (...) *Więc najpierw podczas uroczystego otwarcia Zlotu w Filharmonii – gdy z rzewnym uczuciem rozstania ale i z uczuciem podniosłej dumy wręczaliśmy stary sztandar b. małopolskiego Związku nowemu Związkowi zjednoczonych Towarzystw sokolich- stanął obok naszego drugi sztandar z innych, zachodnich kresów sokolstwa, z Westfalii!...A drugi taki rzewny moment, to umieszczenie na sztandarze związkowym herbów Warszawy i Poznania...I szczęśliwymi, że zrozumienie znalazła nasza idea w całym narodzie-że ten Zlot warszawski, to etap jej zwycięskiego pochodu, że polska myśl sokola idzie lawiną-z wolna ale wytrwale⁵⁰.*

W kolejnych latach odbywały się zloty dzielnicowe, w 1922 Zlot Jubileuszowy Dzielnicy Małopolskiej we Lwowie, tzw. Pożegnalny Dzielnicy Wielkopolskiej w Poznaniu, w roku 1923 Dzielnicy Krakowskiej w Cieszynie, w 1924 r. Dzielnicy Mazowieckiej w Wilnie, Dzielnicy Pomorskiej w Bydgoszczy, w 1925 r. Dzielnicy Mazowieckiej w Warszawie⁵¹.

Dnia 18 lutego 1923 r. odbył się w Warszawie pierwszy Zjazd delegatów wszystkich okręgów, celem przyjęcia sprawozdania z dotychczasowej działalności Tymczasowego Zarządu i wyboru nowego przewodnictwa. Na Zjazd przybyło z różnych dzielnic kraju około 100 delegatów. Obradom przewodniczył dotychczasowy prezes Związku dr Bernard Chrzanowski. Zjazd zaszczylicili swą

⁵⁰ Ibidem, s.35.

⁵¹ M. Terech, *Zarys...*, s.35.

obecnością reprezentanci władz państwowych i samorządowych. W 1922 Związek dzielił się na 6 dzielnic administracyjnych: Wielkopolską z siedzibą w Poznaniu (7 okręgów, 161 gniazd, 11194 członków), Pomorską z siedzibą w Bydgoszczy (6 okręgów, 66 gniazd, 4510 członków), Mazowiecką z siedzibą w Warszawie (11 okręgów, 62 gniazda, 10472 członków), Krakowską z siedzibą w Krakowie (6 okręgów, 70 gniazd, 8200 członków), Małopolską z siedzibą we Lwowie (15 okręgów, 102 gniazda, 11526 członków), Górnośląską z siedzibą w Katowicach (10 okręgów, 169 gniazd, 12500 członków). Omawiano temat współpracy z Towarzystwami sokolimi na obczyźnie i uchwalono przesłać życzenia do Związków sokolich w Niemczech, Francji i Ameryce. „Sokół” był członkiem Międzynarodowego Związku Gimnastycznego i utrzymywał ścisłe stosunki z Komitetem Igrzysk Olimpijskich. Po przyjęciu sprawozdania zebrani ustalili, że Rada Związku Sokolstwa Polskiego, *jako instytucja apolityczna rozpowszechnia pojęcie o istocie zdrowia i uczy, jak je rozwinąć i zachować tak u jednostek jak i narodu przez a. wychowanie fizyczne społeczeństwa a szczególnie młodzieży obojga płci; b. wychowanie obywatelskie na zasadzie, że interes narodu należy stawiać wyżej, jak interes jednostki; c. współdziałanie w przysposobieniu rezerw dla obrony państwa. W program wychowania fizycznego wchodzi: a. gimnastyka wychowawcza, b. gry i zabawy ruchowe, c. lekka atletyka i sporty ze szczególniejszym uwzględnieniem ćwiczeń wojskowych*⁵². Rada Związku zwróciła się do Ministerstwa Wyznań z wnioskiem, że *Sokolstwo oświadcza gotowość współdziałania w wychowaniu fizycznym młodzieży szkolnej i prosi o przyjęcie tej gotowości oraz polecenie podległym władzom szkolnym, by w tej sprawie nawiązały ścisły kontakt z gniazdami sokolemi*⁵³.

Uchwalono założyć tzw. Złotą Księgę Sokolstwa, w której uwiecznione miały być nazwiska druhów, którzy długoletnią pracą przyczynili się do rozwoju idei sokolej. W Księdze tej umieszczono z okazji Jubileuszu Sokoła-Macierzy nazwiska zasłużonych druhów: Żukotyńskiego, Goltentala, Dobrzańskiego, Romanowicza, Durskiego, Cenara, Krówczyńskiego i Fiszera. Uchwalono wpisać do Księgi również nazwiska druhów: Bernarda Chrzanowskiego oraz Stanisława Biegi⁵⁴. Nałożono na gniazda obowiązek prenumeraty co najmniej 2 egzemplarzy „Przeglądu Sokolego”. Uchwalono obowiązek ćwiczeń dla członków do 21 roku życia, względnie 35 roku.

Na czele organizacji stał hr. Adam Zamoyski (1923-1936)⁵⁵. Nowo wybrany prezes objął przewodnictwo i wygłosił przemówienie: (...) *nie chcę mówić o zaszczycie, jaki mię spotkał ale pragnę zaznaczyć, że zdaję sobie sprawę z rozmiaru pracy, jaka mnie i całe przewodnictwo czeka (...). Główną wytyczną naszej pracy będzie wychowanie młodzieży oraz przygotowanie obywateli do obrony państwa (...)*⁵⁶.

⁵² PG „Sokół” 1923, nr 1-3, s.3.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ Sokół Małopolski 1932, nr 1-2, s. 7-8.

⁵⁶ PG „Sokół” 1923, nr 1-3, s.4.

Rysunek 8. Hr. Adam Zamoyski (40 lat "Sokoła" w Toruniu 1894-1934, Toruń 1934).

Na wiceprezesów wybrano Stanisława Biegę i Kazimierza Czarnika. Naczelnikiem pozostał Szczęsny Ruciński, powołany na to stanowisko w marcu 1922 r. przez Zarząd Tymczasowy⁵⁷. Dnia 19 kwietnia 1923 r. zmarł Stanisław Biega, zastąpił go inż. Michał Terech.

Rysunek 9. Obchody 40-lecia Towarzystwa Gimnastycznego "Sokół" w Krakowie 1925. W pierwszym rzędzie od lewej piąty Szczęsny Ruciński.

Po rezygnacji Rucińskiego ze stanowiska w sierpniu 1923 r. nowym Naczelnikiem Sokolstwa wybrano dra Czesława Kłosia⁵⁸. Dnia 31 października 1926 r. został przyjęty Statut Związku Sokolstwa Słowiańskiego i uchwalono przystąpienie do tego Związku.

Na prezesa Związku powołano ponownie Adama Zamoyskiego, na wiceprezesów Michała Terecha i Mikołaja Maksysia⁵⁹.

⁵⁷ PG „Sokół” 1926, nr 2, s.1.

⁵⁸ M. Terech, *Zarys...*, s.35.

⁵⁹ M. Terech, *Zarys...*, s.36.

Rysunek 10. Prezes Towarzystwa Gimnastycznego "Sokół" hr. Adam Zamoyski przemawia z trybuny stadionu przed rozpoczęciem pokazów gimnastycznych 1932.

Rysunek 11. Zaproszeni goście podczas defilady. Widoczny m.in.: prezes honorowy Towarzystwa Gimnastycznego "Sokół" hrabia Adam Zamoyski (stoi w środku) 1934.

W sierpniu 1924 r. delegacja Związku wzięła udział w Zlocie w Zagrzebiu, gdzie odbywały się narady nad utworzeniem Związku Słowiańskiego. Prezesowi Związku powierzono zwołanie i przygotowanie specjalnej konferencji w tej sprawie⁶⁰. W 1927 r. delegacja Związku wzięła udział w Zlocie Sokolstwa Jugosłowiańskiego w Lublanie⁶¹.

3 czerwca 1928 r. uchwalono utworzenie na wszystkich szczeblach organizacyjnych Związku Wydziałów i Naczelniczek Sokolic. Rada powołała na prezesa Związku ponownie Adama Zamoyskiego, na wiceprezesów Michała Terecha i Witolda Tyrakowskiego. Obowiązki Związkowej Naczelniczki Sokolic objęła Jadwiga Zamoyska. Na przewodniczącą Związkowego Wydziału Sokolic powołano Marię Holder-Eggerową⁶². Funkcję prezesa w kolejnych latach pełnił płk dypl. Franciszek Arciszewski (1936-1939).

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Ibidem.

⁶² M. Terech, *Zarys...*, s.37.

Rysunek 12. Hr. Jadwiga Zamojska (40 lat "Sokoła" w Toruniu 1894-1934, Toruń 1934).

Rysunek 13. Franciszek Arciszewski. Sokół na Pomorzu. 1936, nr 3 (marzec).

W 1929 r. Związek urządził w Poznaniu VII Złot, w którym uczestniczyło ok 23000 drułów i druhen z siedmiu dzielnic, przedstawiciele Sokolstwa z Ameryki, Czechosłowacji, Niemiec i Rumunii, drużyny sportowe z Francji i Włoch oraz delegacje ze związków gimnastycznych z Anglii, Belgii, Finlandii, Francji i Włoch⁶³. W 1932 r. Związek liczył 883 gniazda i ponad 95000 członków⁶⁴.

Rysunek 14. Złot w Poznaniu. (źr. NAC).

⁶³ Ibidem, s.37-38.

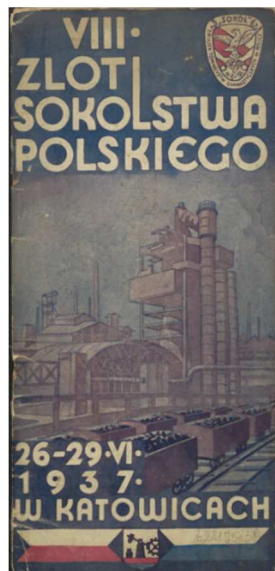
⁶⁴ M. Terech, *Sokół u narodów słowiańskich*, Warszawa 1933, s.12.

Rysunek 15. Żr. Sokół Małopolski : organ Dzielnicy Małopolskiej. 1937, nr 5, s.48.

Rysunek 16. Sokół Małopolski : organ Dzielnicy Małopolskiej. 1937, nr 6, s. 83.

Rysunek 17. VIII Złoty Sokolstwa Polskiego: 26-29.VI.1937 w Katowicach. (źr. Polona)

W dniach 26-29 czerwca 1937 r. odbył się ostatni VIII Złoty Sokolstwa Polskiego w Katowicach⁶⁵. Nad Złotem protektorat objęli Generalny Inspektor Sił Zbrojnych RP generał Edward Rydz-Śmigły oraz J. Em. ks. kardynał August Hlond, Prymas Polski. W skład Komitetu Honorowego Złotu weszli gen. dyw. Tadeusz Kasprzycki, Minister Spraw Wojskowych, J. Em. ks. Stanisław Adamski, biskup katowicki, min. Juliusz Ulrych, prezes Związku Polskich Związków Sportowych, dr Michał Grażyński, wojewoda śląski oraz hr. Adam Zamoyski, prezes Międzynarodowej Federacji Gimnastycznej⁶⁶.

⁶⁵ Informator VIII-go Złotu Sokolstwa Polskiego w Katowicach, 26-29.VI.1937, Katowice 1937.

⁶⁶VIII Złoty Sokolstwa Polskiego. 26-29 VI 1937 w Katowicach, Katowice 1937, s. 2.

W Zlocie wzięło udział ponad 25000 umundurowanych Sokołów i Sokolic. Jak donosi prasa, szczególnie gorąco witano Sokołów polskich z Czechosłowacji, którzy pod przewodnictwem polskiego posła na sejm czeski, dra Leona Wolfa w liczbie 385 przybyli na uroczystość.

W Zlocie wzięły udział również delegacje z Francji, Belgii, Holandii, Rumunii oraz Niemiec. Zlot katowicki był wydarzeniem, o którym z zachwytem rozpisywała się prasa: (...) *jest niewątpliwie wielkim świętem wychowania, kultury i tężyzny fizycznej. Nie tylko fizycznej, lecz także – i to w równej co najmniej mierze – duchowej. Nigdy jeszcze i nigdzie w Polsce – poza poprzednim zlotem sokolim nie widziały boiska i hale sportowe tyle naraz zawodników i zawodniczek, których w szlachetnym współzawodnictwie zgromadziła nie oderwana od życia państwa i narodu żądza rekordu i sławy sportowej, ale dążenie do zrealizowania hasła sokolego: „W zdrowym ciele-zdrowy duch” (...)*⁶⁷.

Rysunek 18. Brama dekoracyjna u wylotu ulicy Kościuszki. Ósmy ogólnopolski zlot Towarzystwa Gimnastycznego "Sokół" w Katowicach zorganizowany w 70 rocznicę utworzenia sokolstwa polskiego i 15 rocznicę powrotu Śląska do Macierzy Polskiej. (źr. NAC).

Rysunek 19. Fragment pokazów gimnastycznych. Ósmy ogólnopolski zlot Towarzystwa Gimnastycznego "Sokół" w Katowicach zorganizowany w 70 rocznicę utworzenia sokolstwa polskiego i 15 rocznicę powrotu Śląska do Macierzy Polskiej. (źr. NAC).

Rozwój organizacji przerwał wybuch II wojny światowej. Wielu Sokołów stanęło znów z bronią w rękę, aby bronić Ojczyzny i dać żywe świadectwo ideałom sokolim.

⁶⁷ PG „Sokół”, 1937, nr 7/8, s. 310.